

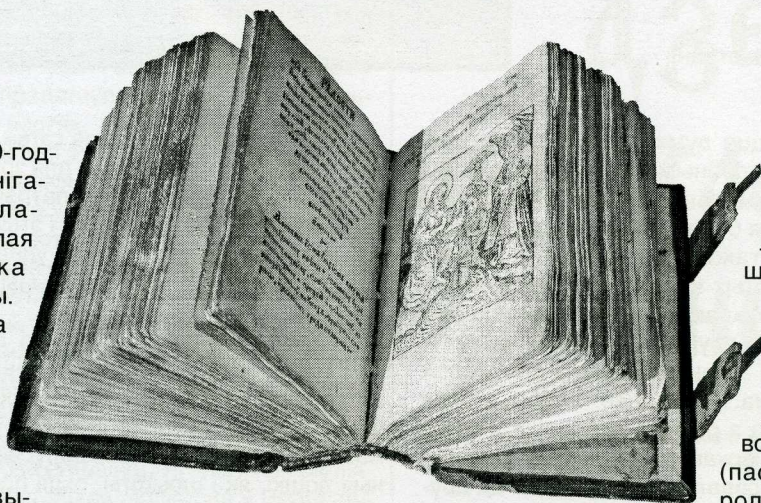
ВЯРТАННЕ МАЛОЙ ПАДАРОЖНАЙ КНІЖКІ Ў БЕЛАРУСЬ

Сёлета, у год 500-годдзя беларускага кнігадрукавання, у Беларусь вярнулася Малая падарожная кніжка Францыска Скарыны. Гэту падзею можна ўпэўнена лічыць адной з найважнейшых у культурным жыцці нашай краіны. Прывезены асобнік – адзінае віленскае выданне Ф. Скарыны, якое сёння знаходзіцца ў Беларусі. Урэшце, гэта першае выданне, якое пабачыла свет на этнічных беларускіх землях. Яно выйшла ў 1522 г. у Вільні, а сёння папоўніла карпаратыўную калекцыю Белгазпрамбанка.

Як вядома, каля 1520 г. Ф. Скарына завяршыў сваю выдавецкую дзейнасць у Празе і пераехаў на Радзіму – у Вялікае Княства Літоўскае. Са сталіцай (Вільняй) гэтай, агульнай для беларусаў і літоўцаў, краіны ён ніколі не губляў сувязей, карыстаўся падтрымкай багатых гараджан падчас арганізацыі сваёй выдавецкай дзейнасці ў Празе. Верагодна, і на гэты раз ён пераехаў у Вільню па запрашэнні мясцовага высакароднага пасольства.

На радзіме першадрукара адчувалася вострая патрэба ў кнізе, якую можна было б друкаваць тут жа, на месцы. Таму па прыездзе ў Вільню Ф. Скарына, які ўжо меў вялікі досвед у выдавецкіх справах, распачаў тут сваю выдавецкую дзейнасць. На гэты раз ён сутыкнуўся з вялікімі цяжкасцямі, паклапаціцца пра якія мусіў яшчэ ў Празе. У адрозненне ад Прагі тут дагэтуль не існавала ніводнай друкарні, не выкарыстоўваліся металічныя шрыфты, толькі пачыналася вытворчасць паперы і, хутчэй за ўсё, не было прафесійных майстроў-гравёраў.

Асветнік з Полацка мусіў заняцца стварэннем уласнай друкарні і непасрэднай працай па кіраванні друкарскім працэсам. Паказальна, што друкарня размясцілася ў доме найстаршага бурмістра Якуба Бабіча. Гэта сведчыць пра вялікую ўвагу і зацікаўленасць віленчукоў да выдавецкай ініцыятывы Скарыны.

У гэтай друкарні выйшла першая кніга на этнічных беларускіх землях, першая кніга ва Усходняй Еўропе. Тытульны аркуш гэтага выдання нам не вядомы, таму і пра назву яго даводзіцца казаць даволі ўмоўна. У прадмове (пасляслоўі) да кнігі сярод іншага дадзены пералік твораў, якія «ў гэтай малой падарожнай кніжцы па чарзе каротка выкладзены». На гэтай падставе даследчыкі і назвалі яе Малой падарожнай кніжкай.

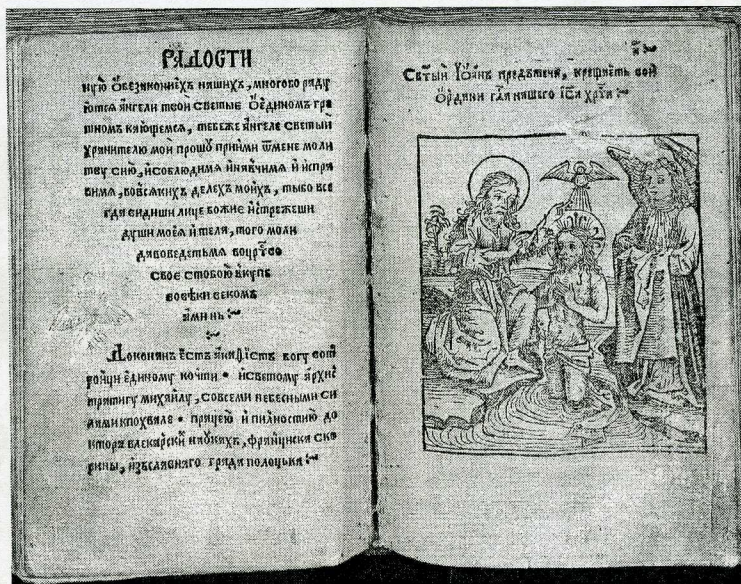
Сітуацыя, калі назва выдання не была пазначана выдаўцом, была даволі пашыранай у той час: так, адсутнічалі тытульны аркушы ў большасці славянскіх выданняў і рукапісаў (напрыклад, у Расіі тытульны аркушы пачалі сістэматычна выкарыстоўвацца толькі дзякуючы Сімяону Полацкаму ў канцы XVII ст.). Аднак па змесце любы дасведчаны чытач мог устанавіць, што за кнігу трымае ў сваіх руках. У дадзеным выпадку выданне, якое мы сёння называем Малой падарожнай кніжкай, назвалі б, найхутчэй, Следаваным Псалтыром.

Сітуацыя, калі назва выдання не была пазначана выдаўцом, была даволі пашыранай у той час: так, адсутнічалі тытульны аркушы ў большасці славянскіх выданняў і рукапісаў (напрыклад, у Расіі тытульны аркушы пачалі сістэматычна выкарыстоўвацца толькі дзякуючы Сімяону Полацкаму ў канцы XVII ст.). Аднак па змесце любы дасведчаны чытач мог устанавіць, што за кнігу трымае ў сваіх руках. У дадзеным выпадку выданне, якое мы сёння называем Малой падарожнай кніжкай, назвалі б, найхутчэй, Следаваным Псалтыром.

Трэба ўдакладніць, што звычайны Псалтыр, як, напрыклад, выдадзены Ф. Скарынам у Празе 6 жніўня 1517 г., складаўся з уласна біблейскай кнігі Псалтыр і мог таксама ўключаць біблейскія песні і «выбраныя псалмы», памінальныя службы і некаторыя іншыя дапаможныя матэрыялы. У той жа час Следаваны Псалтыр паводле зместу – гэта той жа звычайны Псалтыр, да якога дадаваліся Часаслоў (паслядоўнасць дзённых службаў) і іншыя творы (да 50 асобных прац). Гэта была ўніверсальная богаслужбовая кніга. Яна была вельмі папулярнай, бо таксама ўжывалася для навучання ў пачатковых школах і для прыватнага выкарыстання.

Малая падарожная кніжка ўяўляе сабой менавіта такі Следаваны Псалтыр. Яна складалася з наступных 22 частак:

1. Псалтыр;
2. Часаслоў;
3. Акафіст труне Гасподняй;
4. Канон труне Гасподняй;
5. Акафіст архангелу Міхаілу;
6. Канон архангелу Міхаілу;
7. Акафіст Іаану Прадчечы;
8. Канон Іаану Прадчечы;
9. Акафіст Багародзіцы;
10. Канон Багародзіцы;
11. Акафіст святым Пятру і Паўлу;
12. Канон святым Пятра і Паўлу;
13. Акафіст святому Міколу;
14. Канон святому Міколу;
15. Акафіст крыжу Гасподняму;
16. Канон крыжу Гасподняму;
17. Акафіст імені Ісуса;
18. Канон імені Ісуса;
19. Шасцідневец;
20. Канон пакаяльны;
21. Канон у суботу на ютрані;
22. Саборнік.

Папулярнай з'яўляецца думка, што Ф. Скарына друкаваў гэтыя часткі асобнымі выпускамі, а таму іх можна лічыць асобнымі выданнямі. Гэтак жа, як і кнігі Бібліі, надрукаваныя беларускім першадрукаром у Празе. Прычын для такога меркавання няма. Па-першае, кожная з гэтых частак мае ўласную нумарацыю аркушаў і ў кожнай наступнай частцы яна пачынаецца спачатку. Па-другое, у кожнай з частак – свой тытульны аркуш, а агульнага тытула для Малой падарожнай кніжкі няма. Па-трэцяе, вядомыя нам экзэмпляры складаюцца з розных частак і ў розным парадку. Гэта дазваляе меркаваць, што названыя часткі зборнага выдання выдаваліся асобна адна ад другой – кожны ўладальнік мог набыць патрэбныя яму часткі-блокі і скласці з іх сваю версію кнігі. Не ўсе гісторыкі і кнігазнаўцы пагаджаюцца з такім поглядам, але ён досыць абгрунтаваны.

Доўгі час не было вядома, калі ж пабачыла свет Малая падарожная кніжка. Многія даследчыкі лічылі, што гэта адбылося каля 1530 г. ці нават пазней. Толькі пасля Другой сусветнай вайны ў Каралеўскай бібліятэцы ў Капенгагене была адшукана раней невядомая «Пасхалія», якая ўваходзіла ў склад выдання. Як здолеў давесці айцец Аляксандр Надсан, яна ўяўляла сабою царкоўны каляндар, які пачынаўся з 1523 г., а таму, як мяркуецца, выданне з гэтай «Пасхаліяй» павінна было друкавацца перад тым – у 1522 г. Такім чынам, была ўстаноўлена дата пачатку кнігадрукавання на беларуска-літоўскіх землях.

Дзякуючы апошняму Ф. Скарына абгрунтавана лічыцца не толькі першым беларускім, літоўскім, але і ўвогуле першым усходнеславянскім друкаром, першым друкаром у Вялікім Княстве Літоўскім і заснавальнікам першай друкарні на тэрыторыі Усходняй Еўропы.

Дзякуючы ўдзелу Скарыны беларуская друкаваная кніга ад самага першага выдання вызначалася высокім мастацкім і паліграфічным узроўнем. Тэксты ў ёй прадстаўлены на царкоўнаславянскай мове ў беларускай рэдакцыі і маюць духоўны характар. У яе ўключаны і паэтычныя творы, што дазваляе лічыць Ф. Скарыну першым беларускім паэтам, а яго творы – сусветным здабыткам. Ф. Скарына першым з усходнеславянскіх друкароў пачаў выкарыстоўваць тытульныя аркушы: у Малой падарожнай кніжцы іх пяць.

Пашыраная сёння назва гэтай кнігі сведчыць, што яна прызначалася найперш для зручнага выкарыстання не столькі для царкоўных патрэб, колькі для хатняга чытання і ў час падарожжаў. Гэтым жа мэтам адпавядаў малы фармат выдання – удвая меншы, чым мелі пражскія выпускі Бібліі Скарыны – у восьмую долю аркуша.

Малая падарожная кніжка аздоблена некалькімі гравюрамі новага тыпу, непадобнымі да тых, што выкарыстоўваліся ў пражскіх выданнях. З улікам адсутнасці на радзіме першадрукара прафесійных мастакоў-гравёраў можна дапусціць, што гравіравальныя дошкі, як і шрыфты, былі прывезены Скарынам з Прагі. Пра гэта ж сведчыць ужыванне ў афармленні Малой падарожнай кніжкі гравюр, якія ў 1493 г. выкарыстоўваліся ў Нюрнбергу для выдання «Сусветнай хронікі» Хартмана Шэдаля – найбольш прыгожага выдання канца XV ст. У той жа час у новай кнізе Скарыны сустракаюцца многія рысы папярэдніх яго пражскіх выданняў, што таксама сведчыць пра тое, што ён перавёз у Вільню разам з асабістымі рэчамі і некаторыя друкарскія матэрыялы.

Навуковае апісанне Малой падарожнай кніжкі ўпершыню было зроблена ў пачатку 1790-х гг. чэшскім славістам Ёзэфам Добраўскім, які адшукаў гэту кнігу ў архіве графа Ёрацлава з Мітравіц у Празе. Ужо ў 1791 г. ён напісаў пра сваю знаходку ў лісце да Вацлава Фартуната Дурыха. А ў 1796 г. ён уключыў апісанне кнігі ў склад сваёй манаграфіі «Літаратурныя звесткі пра падарожжа ў Швецыю і Расію...». Менавіта Ёзэф Добраўскі ўпершыню знайшоў і выкарыстаў назву кнігі, якую адшукаў у пасляслоўі, – Малая падарожная кніжка. Ён жа першым выказаў думку, што асобныя часткі выдання друкаваліся самастойна, а таксама выказаў дакладнае меркаванне пра магчымы час іх выдання «паміж 1520 і 1525 гг.».

В 1811 г. К.Ф. Калайдовіч упершыню ў рускамоўным друку згадаў фрагмент Малой падарожнай кніжкі («Канонік»), які захоўваўся ў бібліятэцы прафесара Ф. Баўзэ. У 1813 г. больш падрабязна гэты фрагмент пад назвай «Канонік, ці Акафістнік» быў ахарактарызаваны В.С. Сопікавым, які да таго ж першым апісаў вядомы яму Псалтыр са складу Малой падарожнай кніжкі. Значнасць зробленых апісанняў павялічваецца тым,

Да 500-годдзя беларускага кнігадру

што абодва прааналізаваныя асобнікі гэтага выдання Ф. Скарыны былі згублены ці загінулі падчас вайны 1812 г. У далейшым былі выяўлены іншыя асобнікі, якія, у пераважнай большасці, трапілі ў дзяржаўныя зборы Расійскай імперыі ў Санкт-Пецярбургу і Маскве. Там яны нярэдка расшываліся, перакампапоўваліся і наонова перапляталіся ў іншым парадку і ў новую вокладку. У выніку паходжанне многіх з тых асобнікаў устанавіць амаль немагчыма.

Самы поўны на свой час асобнік Малой падарожнай кніжкі быў знойдзены ў 1824 г. у баварскім горадзе Ландсгуце. У 1825 г. яго каратка апісаў П.І. Кёпен, які пералічыў «Псалтыр, Часасловец, Акафістнік, Шасцідзевец, Кароткія Святцы і Пасхалію...». Магчыма, гэта менавіта той асобнік, які сёння захоўваецца ў Каралеўскай бібліятэцы ў Капенгагене, паколькі толькі ў ім да нашага часу захавалася так званая «Пасхалія».

У далейшым былі выяўлены некаторыя іншыя фрагменты Малой падарожнай кніжкі, але дагэтуль ніколі не фіксавалася знаходак поўнага асобніка, які б уключаў усе вядомыя часткі зборніка. Пры гэтым у кожным з выпадкаў прадстаўлены свой індывідуальна складзены набор частак, якія да таго ж сабраны ў рознай паслядоўнасці. Гэта яшчэ раз пацвярджае думку, што яны выдаваліся асобнымі выпускамі ў невядомым нам парадку, а ўладальнік меў магчымасць скласці з іх свой канвалют.

На сённяшні дзень за межамі Беларусі вядома пранаяўнасць асобных частак Малой падарожнай кніжкі ў фондах 12 арганізацый. Сярод іх Расійская дзяржаўная бібліятэка, Расійская нацыянальная бібліятэка, Бібліятэка Расійскай акадэміі навук, Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў, Дзяржаўны гістарычны музей (усе – Расійская Федэрацыя), Нацыянальны музей імя А. Шаптыцкага ў Львове (Украіна), Ягелонская бібліятэка ў Кракаве, Універсітэцкая бібліятэка ў Вроцлаве (абедзве – Польшча), Нацыянальная і ўніверсітэцкая бібліятэка (Славенія), Каралеўская бібліятэка (Данія), Брытанская бібліятэка, Бібліятэка Кембрыджскага ўніверсітэта (абедзве – Вялікабрытанія).

Да нядаўняга часу ў Беларусі не было ніводнага экзэмпляра гэтага вельмі каштоўнага выдання. Толькі ў 2016 г. Малая падарожная кніжка трапіла ў аичынныя зборы. Набыццё яе Белгазпрамбанкам для ўласнай карпаратыўнай калекцыі стала знакавай падзеяй для культурнага жыцця краіны. Прывезены ў Беларусь асобнік з'яўляецца адным з найбольш поўных: ён налічвае 18 частак з 22 вядомых, якія сабраны разам у адзін пераплёт. Яны ўпрыгожаны ўнікальнымі гравюрамі, застаўкамі і ініцыяламі. У большасці кніг захаваліся арыгінальныя прадмовы і пасляслоўі, напісаныя самім Ф. Скарынам.

Вяртанне ў Беларусь першай кнігі, выдадзенай на этнічных беларускіх землях, павінна стаць дадатковым імпульсам для вывучэння спадчыны беларускага першадрукара і папулярнага яго дзейнасці.

Summary

The article is devoted to the return of Malaya Pado-rozhnaya Knizhka in Belarus and its brief review.